

LAIMA ŠINKŪNAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

PAŽAISLIO BAŽNYČIOS KUPOLO DAUGIAFIGŪRĖS FRESKOS IKONOGRAFIJA KAMALDULIŲ VIENUOLYNO VISUMOS KONTEKSTE

Iconography of Multiple Figures in the Fresco in the Copula
Church of Pažaislis in the Whole Context Monastery of Camaldoli

SUMMARY

The aim of this research to analyze the multiple figures in the fresco *Coronation of Blessed Virgin Mary* on the copula of the Pažaislis Church. I accentuate the iconographic program in the whole context of the *Monastery of Camaldoli*. I first investigate the iconography of angels (seraphims, cherubims, musical angels) and saints (martyrs and professors) and identify each person. Second, I note that in European Church Art Mary's Coronation is the culmination of the iconographic program. It was often represented on copulas as a magnificent finalization. Following baroque symbolism tradition, the cupola possessed an excess „purpose“ role. Therefore the saints are raised to the „highest level“. This church copula fresco should be characterized as a unique baroque painting and a phenomenon of Christian spiritual culture.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Pažaislio bažnyčios kupolo daugiafigūrės freskos „Švč. Mergelės Marijos karūnavimas“ įvairiapusiškai analizei, akcentuojant ikonografijos tyrimą kamaldulių vienuolyno visumos kontekste. Šiame straipsnyje pirmą kartą nagrinėjama tiek kupolo freskos angelų ikonografija (serafimai, cherubinai ir sosto bei muzikuojantys angelai), tiek šventieji kankiniai ir išpažinėjai, išsiaiškinant (pagal galimybes) kiekvieno pavaizduoto asmens tapatybę. Europos bažnyntiniame mene ši freska dažniausiai tapoma kupuluose kaip iškilminga užbaiga. Sekant baroko simbolikos tradicija, kupolas, kaip ir altorius, atlieka savotišką „tikslą“

RAKTAŽODŽIAI: Pažaislis, bažnyčia, kupolas, freska, ikonografija, Mergelė Marija, karūnavimas.

KEY WORDS: Pažaislis, Church, cupola, fresco, iconography, Virgin Mary, Coronation.

vaidmenį. Todėl būtent šioje freskoje dar kartą nutapomi visi šventieji vyrai bei šventosios moterys, pavaizduotos įvairiose Pažaislio vienuolyno patalpose ir kupole, kad visi kartu būtų iškelti į „aukštesnio lygmens“ Marijos išpažinėjų ir kankinių adoruotųjų būrį. Šios bažnyčios kupolo daugiafigūrė freska charakterizuoja ne tik šį unikalų baroko paveikslą, bet ir krikščioniškąją dvasingumo kultūrą.

Marija – „visos Bažnyčios amžinojo išaukštinimo pradžia ir paveikslas, o žemės keleiviams tikrosios vilties ir paguodos žvaigždėlė.“

Dėkojimo giesmė

Pažaislio kamaldulių vienuolyno fundatoriui Kristupui Pacui (1621–1684) esant gyvam nespėta užbaigti visų numatytų darbų. Vienas svarbiausiųjų – liko nenutapyta daugiafigūrė kupolo freska. Tad 1692 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkas Kazimieras Mykolas Pacas pasirašė sutartį su italų kilmės tapytoju Giuseppe Rossiu, kuris pasižadėjo ištapyti Pažaislio bažnyčios kupolą bei žibintą¹. Tačiau veikiausiai dėl daugelio kitų įsipareigojimų šis dailininkas tik apie 1712–1719 m. dekoravo daugiafigūrę freską „Švč. Mergelės Marijos vainikavimas danguje“² (1 il.).

Pažaislio bažnyčios kupolas įrengtas pagal analogišką principą kaip ir Parmos katedros kupolas (dail. A. Correggio)³: jo vidaus erdvę skaido keli ratai ar vainikai. Be to, norint geriau suvokti kupolo aplinką, pradžioje verta glaustai aptarti šios šventovės viršutinės dalies architektūrą. Aukštą šešiakampį kupolo būgną, padalintą kampiniais, į konsolės panašiais piliastrais, papildė dvylika monochrominių balkšvos spalvos kariatidžių. Nutapytos po dvi abipus kiekvieno didelio stačiakampio lango, iškėlusios rankas, jos laiko kupolo skliautą. Teisybės dėlei, tai pats kupolas iškyla virš būgno pasitelkiant atiką; jis tarsi iš vidaus išstumtas, išsiskiria tauriu lengvumu bei linijos grožiu. Be to, o tai itin

svarbu, kupolas labai gerai apšviestas: iš viršaus šviesa į jį skverbiasi pro šešiašonio žibinto angas, o apačioje – pro šešis skliauto papėdėje esančius horizontalius ovalius langus. Pabrėžtina, kad kupolas, svarbus daugeliu aspektų, vienuolyno ikonografinės programos požiūriu turėtų būti vienas svarbiausių.

1840 m. ortodoksai iš esmės ėmėsi bažnyčios pertvarkos stengdamiesi jos vidaus erdvei suteikti cerkvės pavidalą. Tad tuo metu tarp daugelio kitų, labai skirtingų darbų, imtasi koreguoti kupolo tapybą, t. y. pertapyti freskoje nutapytus personažus, nes jų išvaizdą norėta priartinti prie stačiatikių šventųjų (pirmiausiai keista apranga, labai dažnai buvo pritapomos barzdos ir kita). Šitaip buvo sudarckytas erdvinis kupolo piešinys. Tuo tarpu Polocko dvasinės akademijos dokumente konstatuojama, kad „cerkvės kupole al fresco tapyba, vaizduojanti katalikiškus atvaizdus, pertapyta.“⁴ Be to, manytina, kad tuo pačiu metu virš arkų, t. y. pendentyvuose, buvo nutapytos dvylikos apaštalų figūros, kurių anksčiau čia nebuvo⁵. Veikiausiai tie patys dailininkai, kurie pertapė katalikiškus atvaizdus kupole, nutapė ir mirtųjų dvylikos apaštalų figūras⁶. Tie išties nemokšiška, tiesiog beviltiška, nesuvokiant erdvės ir perspektyvos ypatybių pavaizduoti apaštalai akivaizdžiai

1 il. Rossi, Giuseppe. Švč. Mergelės Marijos vainikavimas. Freska. 1712–1719. Visuminis vaizdas į Pažaislio bažnyčios kupolo daugiafigūrę freską iš apačios. Fot. Aurimas Švedas. 2013 m.

disonuoja su visa Pažaislio vienuolyno daile. Kita vertus, dvylikos apaštalų paveikslai ortodoksų soboruose ir cerkvėse yra privalomi – matyt, dėl šios priežasties jie ir buvo nutapyti.

Didžiulės kupolo freskos restauravimas truko nuo 1986 m. iki beveik 1990 m. pabaigos⁷. Daugiafigūrę freską nuo vir-

šaus žemyn juosia trys pagrindinės tirtos juostos (ratai), kuriose pirmiausia vaizduojami aukščiausios hierarchijos angelai, kiek žemiau – muzikuojantys angelai, o apačioje – šventieji kankiniai ir išpažinėjai. Švč. Mergelės Marijos vainikavimo danguje kompozicija nutapyta virš apatinio šventųjų rato.

GLORIA DEUS ANGELAI

Kupolo freskoje, kaip ir kituose anksčiau aptartuose Pažaislio bažnyčios sienų tapybos paveiksluose, nutapyta nesuskaičiuojama daugybė įvairiausių angelų. Tačiau būtent šiame išpūdingame kūrinyje regime jų visumos įvairovę, kurioje atsispindi ir pavieniai angelai. Tad kokia krikščioniškoji angelo sam-

prata? Į šį glaustą ir svarbų klausimą atsakymą randame Katalikų Bažnyčios katekizmo santraukoje, kurioje nusakyta visų angelų prigimtis ir jų pagrindinis pašaukimas: „*Angelai yra grynai dvasiniai, bekūniai, nematomi ir nemirtingi kūriniai, asmeninės būtybės, apdovanotos protu ir valia. Be paliovos veidu į veidą kon-*

2 il. Apie šešiakampio žibinto pagrindą pasklidę serafimai prasiskleidžia į dvi puses virš Marijos galvos. Fot. Jonas Šaparaukas. 1988 m.

*templiuodami Dievą, angelai Jį šlovina, Jam tarnauja, yra Jo pasiuntiniai, vykdančios žmonių išganyimo misiją.*⁴⁸ Teigiama, kad Dievas sukūrė angelus savo ir žmonių tarnystei ir jie yra aukščiausi tarp visų Dievo kūrinijų. Šioms bekūnėms dvasioms taip pat būdingas hierarchinis ir funkcinis pasiskirstymas. Aukščiausios hierarchinės eilės angelai, t. y. serafimai, cherubiniai ir sosto angelai, pasižymi ypač stipria ir galinga meile Dievui ir ją išreiškia šlovindami bei garbindami Viešpatį supdami Jo sostą. Todėl aukščiausiųjų chorų angelai beveik niekada nevaizduojami vieni, nes tik supdami Dievo sostą jie įgauna ypatingą buvimo prasmę. Šv. Tomas Akviniėtis teigė, kad angelai yra grynas protas ir neturi kūno⁹. Kadangi protas yra galvoje, viduramžiais pirmuosius du chorus, serafimus ir cherubinus, imta vaizduoti be kūno, vien tik galvutes su sparnais.

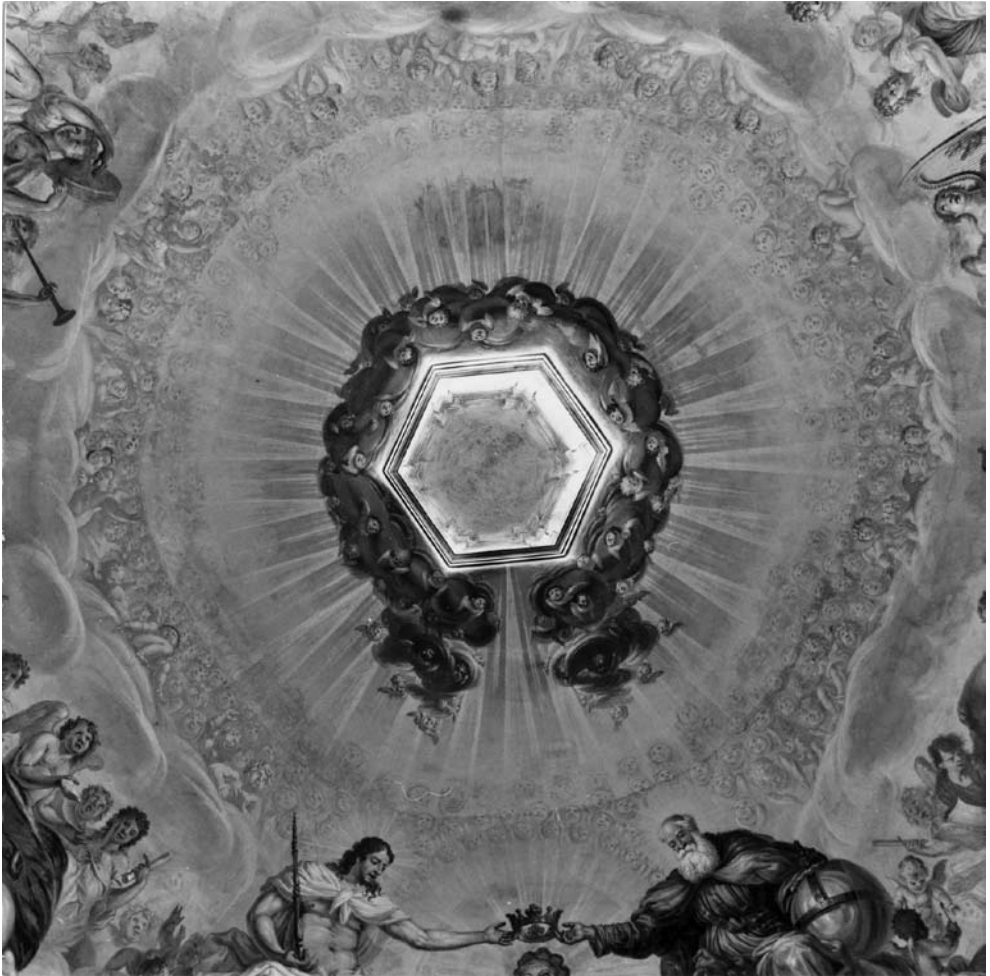
Taigi kupole, pačiame aukščiausiam taške, apie šešiakampio žibinto pagrindą vaizduojami serafimai¹⁰: plačiu žiedu pasklidusių šešiasparnių angelų galvutės džiūgauja Šventosios Dvasios sklaidžiamuose ryškiuose spinduliuose ir rausvai gelsvos ochros debesėliuose (čia jų lygiai šešiasdešimt) (2 il.). Didesnios serafimų dalies trys poros sparnų nutapytos itin raiškiai. Skaistūs, įkypai žemyn nukreipti gelsvi spindulių pluoštai rausvame fone (ši spalva čia simbolizuoja meilę) įsilieja ir nurimsta ties antruoju cherubinių ratu. O virš Švč. Mergelės Marijos galvos į dvi puses prasiskyręs serafimų vainikas čia tarsi viršta užuomina apie dangiškąjį Šventosios Dvasios vainiką, kuriuo vainikuojama pati Dievo Motina.

Žemiau, taip pat ratu, nesuskaičiuojamas būrys cherubinių¹¹ sudaro dangiškąjį chorą, kuris džiūgauja, adoruoja ir giesmėmis šlovina Švč. Trejybę ir Jos vainikuojamą Švč. Dievo Motiną (3 il.). Čia cherubinai vaizduojami garbiniuotomis galvutėmis, putliais veidukais, kai kur galvutės pavaizduotos aiškiai su dviem ar keturiais sparneliais, kitur jie nutapyti nuogais ir kūdikiškais kūneliais. Virš kamuolinių debesų išnirusios sparnuotos cherubinių galvutės labai skirtingai reaguoja į dangiškąjį vyksmą: vieni veržliai gestikuliuoja, kiti žvelgia aukštyn, o jų veidukų mimika be galo įvairi. Šiuose veidukuose išryškinti jausmai – ekspresyviau pavaizduotos didelės akys, varijuojama lūpų ar nosies forma. Nors jų labai daug, kiekvienas angeliukas kitoks – skirtingu rakursu, judesiu ar emocija.

Bekūnės dangiškosios dvasios su nuostaba džiaugiasi, gieda ir adoruoja tai, kas jų akivaizdoje vyksta. Žvelgiant iš apačios, cherubiniai tarsi pranyksta panirę į dangaus sosto debesis. Bet aukščiau ir arčiau Šventosios Dvasios šviesos esančių cherubinų galvutes žymi kontūrinės linijos. Taigi jie išlieka šviesoje. Visi aukščiausiųjų chorų angelai aktyviai dalyvauja dangaus misterijoje – Vainikavime, taip pirmiausia pritardami Marijos – angelų karalienės – titului (4 il.).

3 il. Džiūgaujantys cherubiniai. Kupolo freskos fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

4 il. Serafimų ir cherubinų vainikai, nutvieksti švytinčios šviesos. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

MUZIKUOJANTYS ANGELAI

Sakralinėje dailėje gana dažnai sutinkami muzikuojantys, giedantys ir šokantys angelai. Šių angelų paskirtis – šlovinti Dievą išreiškiant savo meilę Viešpačiui muzika, giesme ir šokiu. Lietuvoje muzikuojančių angelų vaizdavimas labiau paplito kupolų bei skliautų tapyboje, gerokai rečiau sutinkamas molbertinėje tapyboje. Šiuo požiūriu Pažaislio bažnyčios kupole nutapytas įvairiausiai instrumentais grojančių angelų būrys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste neturi sau lygių. Į šį apskritą muzikuojančiųjų žiedą įsiterpia Švč. Mergelės Marijos vainikavimo grupė: ji nutapyta rytiniame kupolo skliaute, Marijos figūra komponuota vertikalioje ašyje. Sukryžjavusi rankas ant krūtinės Mer-

gelė, stovėdama apačioje ant debesų, tarytum regi prasivėrusį dangų; Jėzus Kristus su skeptru dešinėje ir Dievas Tėvas su žemės rutuliu kairėje rankoje virš Marijos galvos laiko karūną. Šią Švč. Trejybės ir dangaus karalienės Mergelės Marijos grupę iš viršaus adoruoja ir giesmėmis šlovina ne tik minėtieji aukščiausiųjų chorų angelai, bet ir muzikuojantys bei giedantys ir šokantys angelai (5 il.).

Abipus Dievo Tėvo ir Sūnaus vainikuojamos Marijos pavaizduotas gausus būrys angelų muzikuoja įvairiausiai instrumentais. Sėdintys ant kamuolinių debesų angelai nutapyti erdviniame fone, dauguma jų pavaizduoti visa figūra ir jaunuoliško amžiaus. Dinamiškais ir įvairiais rakursais, muzikaliu judesiu angelai

5 il. Muzikuojančiųjų angelų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

šlovina Švč. Trejybę ir dangaus karalienę Mariją. Iš tiesų dangaus dvasių orkestras pirmiausia groja įvairiais styginiais instrumentais – liutniomis, altais, smuikais, violončele bei arfa, vadinama karaliaus Dovydo atributu, išreiškiančiais triumfuojantį dieviškumą (5 il.). Jie taip pat naudojami Dievo galybę simbolizuojančiais trimitais ir kitais pučiamaisiais instrumentais, antai fleitomis ir dūdelėmis, netoliese matyti ir mušamieji būgneliai. Arčiausiai Kristaus esančioje šešių angelų grupėje keturi gieda, vienas groja liutnia, o kitas – fleita. Prie Dievo Tėvo taip pat gieda trys angelai, vienas iš gaidų, o ketvirtas groja liutnia. Kitoje, vakarinėje kupolo pusėje, tiesiai priešais Mariją simboliškai pavaizduoti mažyčiai oficialieji sak-

ralinės muzikos reprezentantai – vargonai, kuriais grodamas angelas žvelgia į Mariją, įdėmiu žvilgsniu tarsi apjungdamas visą kupolo erdvę. Iš abiejų pusių šiam angelui pritaria kiti du: vienas groja liutnia, o kitas – violončele. Taigi šioje Pažaislio bažnyčios kupolo daugiafigūrėje freskoje kompozicija, gestais, pasirinktais muzikiniais instrumentais ir spalvomis pabrėžiamas melodijos sakralumas ir dieviškosios harmonijos skambesys.

Šias tris analizuotas juostas, kuriose džiaugsmingi, ekspresyvūs serafimai ir cherubinai bei muzikuojantys angelai šlovina Viešpatį, verta apjungti į gyvybingą, aktyviai dalyvaujančią vykstančioje savotiškoje dangaus misterijoje, vienovę.

ŠVENTIEJI KANKINIAI IR IŠPAŽINĖJAI

Kupolo apačioje šventieji vyrai ir šventosios moterys, įvairiomis pozomis stovintys ar klūpantys ant kamuolinių debesų, pavaizduoti trečiajame, didžiausiame rate. Mažų mažiausiai erdvinėje kompozicijoje personažai išdėstyti po vieną, du ar tris, ar dar gausesnėmis grupėmis. Juos šitaip grupuojant, viena vertus, išvengta monotonijos, kita vertus, puikiai išnaudotas ovalių langų horizontalumas, nes virš ovalaus paviršiaus nutapius personažą, jis labiau išsiskiria. Tad kiek tų ypatingų asmenybių susirinko apatiniame rate? Tenka pripažinti, kad pirmasis išpūdis, jog jų ten yra labai daug ir suskaičiuoti juos sunku, yra klaidingas. Iš tiesų jų nėra tiek jau daug ir juos visus bei visas įmanoma suskaičiuoti. Kartu skaičiuojant tiek visa figūra pavaizduotus, tiek ir tuos, kurių matoma

tik viršutinė figūros dalis (pavyzdžiui, šv. Klara su monstrancija rankoje, be to, jie gali būti atpažįstami arba ne), iš viso nutapyti 64 personažai. Vienus šventuosius atpažinti itin paprasta iš jiems būdingų atributų ar ikonografijos, kiti neturi jokių atpažinimo ženklų, be to, gana dažnai jų atributai nutolę nuo pačių personažų (pavyzdžiui, šv. Adalbertas Vaitiekus nelaiko nė vieno iš dviejų atributų, pagal kuriuos dailėje jį dažniausiai atpažįstame, t. y. arkivykupo kryžiaus ir irklų). Be to, kankinius žymincios palmės labai dažnai nutolusios nuo kankinių. Kupole nutapytomis figūroms būdinga barokinė ekspresija, plastiškas modeliavimas, gyvybingumas, kontrastinga šviesos ir šešėlių priešprieša.

Šiame *Gloria omnium sanctorum*¹² matome išpažinėjus ir kankinius, vienuolius

6 il. Švč. Mergelės Marijos vainikavimas danguje serafimų, cherubinių, muzikuojančių angelų ir šventųjų apsuptyje. Kupolo freska. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

ir pasauliečius. Tiesiai po Marijos figūra (6 il.), už ovalinio lango, kiek giliau nutapyta keturių neatpažintų moterų grupė, o abipus ovalinio lango matome po du kamaldulių vienuolius, vilkinčius baltus abitus. Veikiausiai dešinėje klūpantis praplikęs vyriškis aukšta kakta – tai šv. Romualdas, žvelgiantis į dangų (abato figūra nutapyta beveik tiesiog po Dievo Tėvo atvaizdu). Tuoj už jo, manychiau, neklystu, šv. Benediktu vadindama priklaupusį, į dangų žvelgiantį raiškių broožų žilabarzdį vienuolį, vilkintį švie-

siai melsvu abitu, kurio nuolankumą rodo ir dešinėje rankoje laikoma mitra, ir šalia ant debesų gulintis pastoralas¹³. Už jo – šv. Vaclovas, Čekijos kankinys (903–935) ir šv. Stanislovas (1030/1036–1079), prikeliantis Piotrovina (7 il.). Šv. Stanislovas pirkė žemės iš Piotrovino, bet nespėjo sutvarkyti reikiamų dokumentų. Teisme visi liudijo prieš vyskupą, tad vyskupui karštai meldžiantis, prieš trejus metus miręs Piotrovinas prisikėlęs ir paliudijęs teisme. Šis šventasis yra ir Lietuvos globėjas¹⁴.

7 il. Šventųjų Benedikto, Čekijos kankinio Vaelovo ir Stanislovo, prikeliančio Piotrovina, grupė. Šventųjų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

Priešingoje pusėje, po Jėzaus Kristaus atvaizdu, neatsitiktinai sugrupuotos trys figūros: viduryje – stovintis šv. Kazimieras su kunigaikščio kepure, vilkintis šermuonėlių mantiją, dešinėje iškeltoje rankoje laikantis lelijos šaką, kaire ranka prie krūtinės prispaudęs krucifiksą; arčiau ovalinio lango, pirmame plane, klūpo vyskupo drabužiais apsirendęs šv. Adalbertas Vaitiekus, išimenantis raiškiu profiliu, atpažįstamas iš arkivyskupo kryžiaus ir irklų; trečiasis balkšvu abitu vilkintis vienuolis – tai

šv. Brunonas Bonifacas, jo rankos sukryžiuotos ant krūtinės, greta jo matyti ganytojo pastoralas. Visų trijų akys nukreiptos ten, kur vainikuojama Švč. Mergelė Marija. Anuo metu šie trys šventieji buvo ypač vertinti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (8 il.).

Už šios grupės, kitoje ovalaus lango pusėje visa figūra nutapytas šarvais pasipuošusio, kibirėlį laikančio šv. Florijono atvaizdas. Už jo regime neatpažintą, kankinio palme paženklintą vienuolį, prieš save abiem rankomis laikantį Kru-

8 il. Šventųjų Adalberto Vaitiekaus, Brunono Kverfurtiečio ir Kazimiero grupė. Šventųjų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

cifiksą. Kiek tolėliau – apnuoginto šv. Sebastijono su į kūną įsmigusia strėle figūra ir, be abejo, išpūdingai nutapytas didžiule lazda pasirėmęs šv. Kristupas su vaikiu Jėzumi ant rankos. Pirmame plane, priešais Kristupą, matome klūpantį jėzuitų vienuolį šv. Ignacą Lojolą (1491–1556)¹⁵. Tai tamsaus ispaniško gymio, pliktelėjęs, trumpa tamsia barzda vyriškis; jį atpažįstame ir iš drabužių: apsiautęs kapa, vilkintis nėriniais dabinatą kamžą, užsidėjęs puošnią siuvinėtą stulą. Šv. Ignaco Lojolos su bendražygiais įkurta Jėzaus draugija (*Societas Jesu*)

tapo pagrindine kontrreformacijos jėga kovoje su protestantizmu.

Toliau personažų atpažinimą nuosekliai tęsime apskritimo kreive, ta pačia kryptimi, iki susitikimo su jau anksčiau aptartu šv. Stanislovu. Taigi šioje atkarpoje kiek giliau nutapytas jaunas riteris, kurį nuo kojų iki viršugalvio dengia plokštiniai šarvai. Vienoje rankoje jis laiko aukštai iškeltą kalaviją, kitoje – žalią palmės šaką, liudijančią jo kankinystę, ant krūtinės esantis Hospitaljerių (ligonių globėjų) aštuoniakampis ordinas liudija šio riterio sąsajas su Malta. Šalia,

9 il. Šv. Mykolas arkangelas ir penki benediktinų kankiniai. Šventųjų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

pirmame plane, ant kamuolinių debesų, prie ovalaus lango nutapyti trys išminčiai, kadaise atkeliavę į Betliejų pagarbinti gimusio Kūdikiu Jėzaus. Šioje vientsoje trijų asmenų grupėje kairiau, pirmame plane, ekspresyviai nutapytos sėdinčių karūnuoto Kasparo, laikancio indą su simboline dovana – auksu, ir Merkelio figūros, už jų – kompoziciją užbaigianti monumentalio stovinčio jauno juodaodžio Baltazaro figūra.

Kiek tolėliau nuo išminčių grupės įspūdingai nutapyta ekstaziška šv. Pranciškaus Asyžiečio figūra pakeltomis ran-

komis; ši šventąji iš karto atpažįstame pirmiausia iš aprangos; kita vertus, už šio šventojo nugaros neatsitiktinai matome šv. Klarą vienuoliškais drabužiais su monstrancija rankose (didžiąją dalį jos figūros užstoja Asyžiečio figūra). Už šv. Pranciškaus Asyžiečio figūros įkomponuota trijų šventųjų moterų figūros: Kotryna Aleksandrietė, Barbora ir Uršulė. Pirmame plane veržliai nutapyta šv. Kotrynos Aleksandrietės figūra – ji klūpo sunėrusi rankas žvelgdama į dangų, greta ratas – geriausiai žinomas jos atpažinimo atributas. Kitos dvi mergelės

10 il. Šventieji Sebastijonas, Ignacas ir Kristupas su kūdikiu Jėzumi. Šventųjų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

stovi: už šv. Kotrynos Aleksandrietės matome šv. Barborą su taure ir kiek toliau – šv. Uršulę su piligrimės lazda.

Kitą grupę sudaro penki kamaldulių kankiniai, kurių misija siejama su vienuolių benediktinų, buvusių šv. Romualdo mokinių – Jono, Benedikto, Mato, Izaoko ir Kristijono – pasiuntimu į Lenkiją 1001 m. Iš archyvinių šaltinių žinome apie jų nužudymą tame krašte 1003 m. Kupole ši kompaktiška grupė pavaizduota labai emocionaliai (du vienuoliai klūpi, trys stovi, pažymėti žaliomis palmių šakomis). Šios figūros ypač gyvybingos, raiškios, pabrėžta barokinė ekspresija, akis patraukia plastiškas mo-

deliavimas (9 il.). Šv. Mykolo arkangelo figūra įtaisyta ant paties ovalinio lango viršaus, o prie jo dešinės kojos prisišliėjusi pusiau išlindusi velnio su ragiukais figūra. Šioje barokinėje kompozicijoje jis pavaizduotas kontraposto poza: viena iškelta ranka jis laiko deglą, kita prisdengia ovaliniu skydu, kuriame įrašyta Jėzaus Kristaus monograma – IHS. Arkangelo judesys čia itin veržlus. Dailininko Rossi ekspresyviai nutapytas šio arkangelo atvaizdas įtaigus ir raiškus. Šioje kompozicijoje šv. Mykolas arkangelas triumfuoja kovoje su blogiu.

Kiek giliau, kairėje pusėje, priešpriešiniu judesiu pasisukęs raitelis ant žirgo;

11 il. Šventosios Veronika ir Skolastika, šventieji Jonas Krikštytojas ir Mikalojus. Šventųjų rato fragmentas. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

geriau matyti tik jo viršutinė figūros dalis. Raitelis vilki viduramžių riterio aprangą. Tad vis dėlto galima spėti, kad čia veikiausiai pavaizduotas šv. Jurgis, kovojantis su blogiu ir jį nugalintis. Už šio personažo nutapytas tris vaikelius iš mirusiųjų prikėlęs vyskupas šv. Mikalojaus (?–apie 345 arba 352)¹⁶. Nors ir trūksta jo gyvenimą patvirtinančių dokumentų, žinoma, kad jis vyskupavo Mažojoje Azijoje, buvo nominuotas Miro vyskupu. Jis yra keliautojų, jūreivių ir vaikų globėjas, laikytinas Kalėdų senelio prototipu (11 il.). Dailėje žinome kelis siužetus, dažniausiai susijusius su stebuklais. Pažaislio bažnyčios kupole pavaizduotas

stebuklas apie prikeltus iš numirusių tris vaikus. Pasakojama, kad per badmetį šv. Mikalojus apsigyveno užkeigoje, kurios šeimininkas, nužudęs tris vaikus ir išsūdęs jų mėsą, ją pavaišinęs savo svečius. Kupole jis nutapytas vyskupo drabužiais, su mitra ant galvos. Vyskupas dešine ranka laimina tuos tris prikeltus iš numirusių nuogus vaikelius, sėdinčius mediniame kubilėlyje (12 il.).

Už kubilėlio, antrame plane, nutapyta klūpanti šv. Skolastika; ji vilki melsvu abitu, rankos sukryžiuotos ant krūtinės. Virš jos galvos matome balandį. Tai pagrindinis šios šventosios atributas. Mat praėjus trimis dienoms po paskutinio

12 il. Fragmentas, kuriame matome tris nuogus vaikelius kubilėlyje, kuriuos šv. Mikalojaus prikėlė iš numirusių. Fot. Jonas Šaparauskas. 1988 m.

dvynių pokalbio, šv. Benediktas išvydo viziją, kurioje Skolastikos siela kilo į dangų kaip balandis¹⁷. Šalia, pirmame plane, pavaizduotas dar vienas neatpažintas riteris, viena ranka laikantis plevėsujančią vėliavą su Maltos ordino ženklų, kitoje – kalaviją.

Greta šio neįvardinto Maltos ordino riterio iš karto atpažįstame šv. Joną Krikštytoją tradicine baroko epochai apranga ir atributais. Krikščioniškoje tradicijoje jis laikomas paskutinio Senojo Testamento pranašu ir Jėzaus Kristaus pirmtaku. Asketas ir kankinys Jonas Krikštytojas savo asmeniu įgyvendino du šventumo – skaistumo ir kankinystės – būdus, kuriems krikščioniškoji tradicija visada buvo jautriausia. Šiame atvaizde jis pavaizduotas kaip stiprus, atletiškas vyras, ant dešinės rankos per-

simetęs ryškios rausvai rudos spalvos skraistę, kairėje rankoje laikantis kryžių. Individualus šio šventojo atributas yra nendrinis kryžius ilgu plonu stiebu; kaip tik toks kryžius ir nutapytas šiame kupolo atvaizde. Tačiau čia jau nebeliko avinėlio, kuris primintų Evangeliją pagal Joną: „Išvydęs ateinantį Jėzų, jis tarė: „Štai Dievo Avinėlis“ (Jn 1, 36).

Už šv. Jono Krikštytojo, antrame plane, kiek giliau, nutapyta klūpanti šv. Veronika. Priešais save ji abiem rankom laiko skepetą, kuria buvo nušluosčiusi kryžių nešančio Jėzaus prakaituotą veidą ir kuris toje skepetoje stebuklingai atsispaudė. Ši skepeta įvardijama veraikonu, t. y. Jėzaus Kristaus tikruoju atvaizdu¹⁸.

Šalia ovalinio lango nutapyti du pranciškonų observantų vienuoliai: stovintysis iškėlęs rankas ekstaziškai žvelgia į dangų (jis neturi jokio atpažinimo ženklų), o klūpantysis, sukryžiuavęs rankas ant krūtinės – šv. Antanas Paduvietis; jį liudija prie šio šventojo kelių padėta baltų lelijų šakelė, tai vienas iš jo daugelio atributų. Pasaulyje jis pagarsėjo „stebukladario“ vardu. Populiariausi jam priskiriami stebuklai atskleidžia šį šventąjį kaip kovotoją su neteisybe ir nekaltų žmonių gynėją. Už šių pranciškonų vienuolių antrame – trečiame plane pavaizduoti du kartūzų vienuoliai baltais, šiurkščios storos medžiagos abitais; šie vienuoliai savo dvasingumu labai artimi kamalduliams. Tačiau jų identifikuoti nepavyko.

Galima manyti, kad virš ovalinio lango, pirmame plane nutapytas klūpantis vyriškis ištaigingu apdaru – tai Liudvikas IX (1215–1270), Prancūzijos karalius, tapęs šventuoju. Jis vilki plačiu, ilgu, į

apsiaustą panašiu paradiniu drabužiu, puoštu šermuonėlio kailiu; jo šventės diena – rugpjūčio 25¹⁹. Už šv. Liudviko IX stovi kol kas neatpažintas garbanotas, aukštas vyriškis pasaulietis. Kiek toliau įkomponuota aukšto vyskupo figūra; jis vilki vyskupo drabužiais, su mitra ant galvos, kairėje rankoje laiko pastoralą, o dešinė tarsi laimina. Giliau, antrame plane, išvelgiama baltu abitu apšvilkusio vienuolio figūra su palmės šaka. Nieko konkrečiai nežinome apie šį šventąjį kankinį, kuris buvęs nukirstintas. Kadangi šventasis kairėje rankoje laiko pastoralą, tikėtina, kad jis galėjo būti vienuolyno viršininku.

Greta šio kankinio be vargo atpažįstame Švč. Mergelės Marijos Sužieduotinį šv. Juozapą. Lyginant jo figūrą su prieš tai aptartomis, išryškėja akivaizdus skirtumas. Pirmosios dvi figūros nutapytos

gana statiškai, sustingusios, o šv. Juozapo figūra veržli, gyvybinga, ekspresyviai perteikta kūno plastika. Šventojo rankų plaštakos atviros, ir pagrindinis atributas, leidžiantis jį įvardyti Juozapu, t. y. baltų lelijų šakelė, kažkaip laikosi pati²⁰. Tai būdingas dailininko Rossio požiūris į atributus. Taip pat dar gali būti „Žydinti šv. Juozapo lazda“. Lietuvoje šio šventojo kulto populiarumą atskleidžia ir jam dedikuotų bažnyčių gausa (daugiau nei 20 šventovių).

Čia, apėję ratą, vėl susitinkame su šv. Stanislovu, kuriuo ir užsibaigia apatinis kupolo ratas. Šiame rate vienur kitur įkomponuotos antraplanės ir trečiaplanės figūros, pavyzdžiui, esanti už šv. Juozapo Sužieduotinio kairėje pusėje ir žvelgianti priešinga kryptimi suteikia apatiniam šventųjų ratui įvairovės, gėmės ir ekspresijos.

DIEVO MOTINOS IŠAUKŠTINIMAS

Nors pirmosios užuominos apie Mariją kaip karalienę aptinkamos dar Senajame Testamente, Mergelės Marijos karūnavimas, kaip ir ėmimas į dangų, Naujajame Testamente neaprašytas. Marija buvo karūnuota Danguos Karaliene (*Regina caeli*) po jos Ėmimo į dangų, t. y. aštuntą dieną po Žolinės²¹. Europos dailėje Švč. Mergelės Marijos vainikavimas – tai visos ikonografinės programos kulminacija. Dievo Motinos karūnavimas ypač dažnai vaizduotas kupoluose kaip iškilminga užbaiga. Sekant baroko simbolikos tradicija, kupolas, kaip ir altorius, atlieka savotišką „tikslą“ vaidmenį. Todėl būtent šventieji vyrai bei šventosios moterys, čia susirinkę tiek iš įvairių Pažaislio vienuolyno patalpų, tiek ir pa-

vaizduoti tik kupole, dabar jie visi kartu iškeliami į „aukštesnio lygmens“ Marijos išpažinėjų ir kankinių adoruotųjų ratą.

Daugiafigūrėje freskoje išskirta Marija, kurią vainikuoja Švenčiausioji Trejybė: simetriškoje kompozicijoje Dievo Motina nutapyta kur kas žemiau, kiek aukščiau jai iš dešinės matome Jėzų Kristų, iš kitos pusės išvystame Dievą Tėvą, o iš aukštybių virš šių trijų figūrų erdvėje įkypai skleidžiasi ryškūs šviesos spinduliai. Abu, Jėzus Kristus ir Dievas Tėvas, pavaizduoti dedantys Marijai ant galvos karūną. Ši gyvastinga kompozicija artima lygiakraščiam trikampiui, nukreiptam smaigaliu žemyn. Stovinčios Marijos figūra tai išryškina. Ją iš apačios laiko keturi gestikuliuojantys visa figūra

pavaizduoti angelai, įsisupę į spalvingas draperijas. Mariją apačioje supa daugybė mažų žaismingų angeliukų: visi jie džiūgauja, o esantys aukščiau iš abiejų pusių kreipia mūsų dėmesį į Dievą Tėvą ir Jėzų Kristų. Susisupęs į šviesią skraistę, Jėzus Kristus dešinėje rankoje laiko skeptrą, kaire prilaiko karūną, o barzdotas, didingo stoto Dievas Tėvas tai atlieka dešine ranka, kairėje jis prilaiko didžiulį pasaulio rutulį.

Katalikų Bažnyčioje Švč. Mergelės Marijos kaip karalienės šlovinimas yra labai svarbus ir neatsitiktinis. Antai vienoje labiausiai paplitusioje Švč. Mergelės Marijos maldoje, t. y. litanijoje, ji kaip karalienė šlovinama dvylika kartų. Taigi šioje Pažaislio heksagono angelų ir šventųjų glorioje „Mergelė Marija, Dievo Gimdytoja, visos Bažnyčios amžinojo išaukštinimo pradžia ir paveikslas“²², išskyla kaip tikrosios paguodos žvaigždė.

IŠVADOS

Skirtingais skerspjūviais išanalizavę Pažaislio kamaldulių vienuolyno Švč. Mergelės Marijos bažnyčios kupolo daugiafigūrę freską, galime teigti, kad pirmiausia joje atsiskleidžia šlovingumo ir tikėjimo dermė, išgyvenama žvelgiant ir į kupolo paveikslą nepaisant jo aukščio. Švč. Mergelės vainikavimas danguje – tai visos, labai sudėtingos kamal-

dulių vienuolyno programos kulminacija. Antra, vaizdingai ir raiškiai nutapytame kupolo paveiksle kiekvienas personažas vis kitokiu aspektu įsilieja į visumos pilnatvę. Trečia, dailininko Giuseppe Rossi nutapyto kūrinio meninė kokybė neprilygsta anksčiau nutaptoms Mykolo Arkangelo Pallonio freskoms.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Meno istorikė Dalia Klajumienė nurodo, kad Giuseppe Rossi įsipareigojo ištaipyti tik kupolą ir žibintą. Apie Rossi Giuseppe žr.: *Lietuvos dailininkų žodynas XVI–XVIII a.* I. Vilnius, 2005, p. 229–230.
- ² Neabejoju, kad minėtas dailininkas šią freską nutapė prieš akis turėdamas Mykolo Arkangelo Pallonio parengtą kartoną arba bent piešinį. Tai patvirtintų faktas, kad Marijos Vainikavimo siužetas tiesiogiai siejasi su Aplankymo ir Ėmimo Dangun įvykiais. Kadaisė į šį siužetinį sąryšį atkreipė dėmesį ir Stasys Meškauskas. Žr. Stasys Meškauskas, *Pažaislis*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 70.
- ³ Parnos katedros freskoje vaizduojamas *Ėmimo į dangų* siužetas. Žr.: Halina Kairiūkštytė-Jacienienė, *Pažaislis, baroko vienuolynas Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 211.

- ⁴ Опись работам, проведенным... указом Полоцкой духовной консистрии от 9 апреля 1840 года за Н. 1693. Составлена при окончательном... приеме работ 2-ого декабря 1840 года. Kauno apskrities archyvas. I 1468, ap. 1, b. 287, l. 50.
- ⁵ Menotyrininko Stasio Meškausko nuomone, dvylikos apaštalų figūros buvo nutapytos XVIII a. pačių vienuolių. Stasys Meškauskas, *Pažaislis*, p. 70.
- ⁶ Kadangi bažnyčioje virš arkų, pendentyvuose, dvylikos apaštalų figūros nebuvo nutapytos, išlieka atviras klausimas – kodėl? Restauravimo metu paaiškėjo, kad po apaštalų figūromis anksčiau jokios tapybos nebūta. Taigi galimi du variantai: viena vertus, jie nebuvo numatyti visuminėje ikonografijos programoje, kita vertus, Giuseppe Rossi paliko Pažaislio baž-

- nyčią nenutapęs dvylikos apaštalų, nes, kaip minėta, šiam darbui atlikti jis neturėjo sutarties. Remdamasi šios šventovės ikonografinė programa, manyčiau, kad šioje bažnyčioje jie ir neturėjo būti nutapyti, kitaip tikrai būtų buvę įvardyti anksčiau minėtoje sutartyje. Dalia Klajumienė teigia, kad Rossi išvyko 1719 m. nenutapęs apaštalų, bet ji, nesigilindama į priežastis, patikina, kad jie nebuvo nutapyti. Taigi aiškaus atsakymo, kodėl anuo metu nebuvo nutapytos dvylikos apaštalų figūros, nėra. Mano giliu įsitikinimu, jie neturėjo būti nutapyti. Pavyzdžiui, Krovukvos Belianų kamaldulių vienuolyne yra tik vienas altorius, skirtas apaštalam Petru ir Pauliui. Čia galimos įvairiausių interpretacijos.
- ⁷ Respublikinės restauravimo tarybos posėdyje, įvykusiame Pažaislio vienuolyno ansamblyje, užbaigtas kupolo daugiafigūrės freskos restauravimo darbas priimtas 1990 m. spalio 29 d. Tuo metu komisijoje dalyvavo Romanas Jaloveckas, Vladas Drėma, Stasys Pinkus ir kiti.
- ⁸ *Katalikų Bažnyčios katekizmo santrauka*. Katalikų interneto tarnyba, 2007, p. 35, Nr. 60.
- ⁹ John Metford, *Krikščionybė: realijos ir legendos. Enciklopedinis žinynas*. Vilnius: Alma Litera, 2001, p. 26.
- ¹⁰ Serafimas (hebr. *seraf* – liepsningasis) vaizduojamas rojaus scenose, angeliškuose choruose ir t. t.
- ¹¹ Cherubinai (hebr. *kerub* – tarpininkaujanti dievybė) tradiciškai siejami su žinojimo galia, nes jie simbolizuoja visur esančias ir viską žinančias dvasines būtybes. Angelų hierarchijoje cherubinai užima antrąją vietą po serafimų ir laiko Dievo sostą. Cherubinai dailėje vaizduojami apskritais veidais, jie turi keturis sparnus.
- ¹² Vertimas: Garbė visiems šventiesiems.
- ¹³ Žinia, benediktinų abitai juodi, tad kupole šv. Benedikto abitas nuspalvintas melsva spalva norint jį atskirti nuo baltais abitais vilkinčių kamaldulių.
- ¹⁴ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. Dalia Ramonienė. Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 287.
- ¹⁵ Apie šv. Ignacą Lojolą žr.: Alison Jones, *The dictionary of saints*. Chambers, 1992, p. 141–142.
- ¹⁶ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 203–204.
- ¹⁷ John Metford, *Krikščionybė: realijos ir legendos*, p. 241–242.
- ¹⁸ Ten pat, p. 279. Minėtoji relikvija saugoma Šv. Petro bazilikoje Romoje.
- ¹⁹ Apie šį šventąjį išpažinėją karalių Liudviką IX žr.: Alison Jones, *The dictionary of saints*, p. 160.
- ²⁰ Popiežius Pijus IX 1870 m. paskelbė šv. Juozapą Katalikų Bažnyčios globėju, o popiežius Leonas XIII 1889 m. pripažino jį esant sektinu pavyzdžiu kitiems tėvams. Žr.: Laima Šinkūnaitė, Šv. Juozapas: kultas ir ikonografija, *Artuma*. ISSN 1392-382X, Nr. 6, 2006, p. 32.
- ²¹ Romos Katalikų Bažnyčioje Marijos Karalienės šventę 1954 m. įsteigė popiežius Pijus XII (1939–1958). Žr.: John Metford, *Krikščionybė: realijos ir legendos*, p. 134.
- ²² *Magnificat. Kasdieniai skaitymai*, 2013, Nr. 8 (42), p. 167.